

УДК 811.111'808.5

Я.В. ГНЕЗДІЛОВА,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови і перекладу
Київського національного лінгвістичного університету*

МЕТАКОМУНІКАЦІЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ: МАНІПУЛЯТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті узагальнено теоретичні положення щодо тлумачення поняття метакомунікації в контексті сучасних лінгвістичних досліджень. Звертається особлива увага на передумови маніпулятивної характеру метакомунікації, на основі чого доводиться правомірність виокремлення маніпулятивної метакомунікації.

Ключові слова: метакомунікація, комунікація, маніпуляція.

Стаття присвячена розгляду метакомунікації як засобу маніпулятивного впливу на масового та індивідуального адресата в сучасному англомовному дискурсі. Актуальність роботи зумовлена загальною антропоцентричною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень із дискурсу на виявлення особливостей мовленнєвої поведінки співрозмовників в умовах здійснення маніпулятивного впливу. Дослідження маніпулятивного характеру метакомунікації є важливим не лише тому, що це одна з домінуючих особливостей метакомунікації сьогодення, що приведе до уточнення її змісту, а й тому, що допоможе у розкритті механізму пошуку нових прийомів маніпулювання людьми за рахунок залучення засобів, що завжди використовувалися для досягнення поставлених цілей, у нашому випадку – для здійснення успішної комунікації. Важливість вибору предмета вивчення пояснюється і загальною тенденцією мовознавства до розгляду мовних явищ крізь призму ментальних процесів, що уможливило розуміння загальних процесів маніпуляції.

Метою статті є розгляд метакомунікації як засобу маніпулятивного впливу на масового та індивідуального адресата в сучасному англомовному дискурсі. Мета статті передбачає розв'язання таких конкретних завдань:

- узагальнити теоретичні положення щодо тлумачення поняття метакомунікації в контексті сучасних лінгвістичних досліджень;
- визначити передумови маніпулятивного характеру метакомунікації;
- обґрунтувати необхідність виокремлення маніпулятивної метакомунікації;
- виявити відмінності у вживанні метакомунікативних засобів в умовах реалізації регулятивної й маніпулятивної функцій метакомунікації в англомовному дискурсі.

Зміщення інтересу в лінгвістиці в бік вивчення сукупності різних мовознавчих питань, таких як сприйняття мови й мовлення, визначення асоціативних ймовірностей в різних мовних (і, відповідно, мовленнєвих) контекстах, загальна логіка семантичних диференціацій, закономірності опанування мовою (розвиток мови у дітей, білінгвізм тощо), відношення лінгвістичних процесів до перцепції, до пізнання та ін., інакше кажучи, мови для опису мови як об'єкта вивчення, особливостей змістового боку мови, проникнення в природу лінгвістичних явищ і закономірностей їх функціонування привели до появи таких галузей науки, як металінгвістика / метамовознавство / метафілологія [1; 2], металексикографія

й метапоетика [1], метафонетика [3] тощо, спричинивши введення в обіг категорій метадискурсивності [4], метатекстуальності [2], метасемії [5], з упровадженням нових понять і термінів, як от: метатекст [6], метадискурс [7], метажанр [8], металексика / металексема [9], метапитання [10], метапростір [11], метаобраз [12], метаметафора [13] тощо для дослідження метакогнітивного [14], метапоетичного [1] та інших аспектів аналізу мовних та мовленнєвих явищ. Центральною для нас серед зазначених лінгвістичних теорій є метакомунікація [6; 7; 10; 14; 15; 21 та ін.].

Метакомунікація є об'єктом дослідження теорії комунікації [15], теорії дискурсу [16], теорії мовленнєвих жанрів [17], теорії мовленнєвих актів [18], теорії ввічливості [19], концепції комунікативних стратегій [16], лінгвокультурології [6], лінгвокогнітивної теорії простору [14].

Зросла кількість досліджень, що ставлять в центр уваги функціональний [20; 21], лінгвокогнітивний [14], перекладознавчий [22], невербальний [23] аспекти вивчення метакомунікації. У контексті названої проблематики приділено увагу ключовим параметрам метакомунікації [14; 20; 23] за видом кодування інформації (вербальна – невербальна), формою комунікації (безпосередня – опосередкована), часом здійснення (реальна – віртуальна), способом вираження інформації (усна – письмова), наявністю і здійсненням інтенцій (навмисна – ненавмисна), багатоплановістю (змістовий, кодифікаційний, емоційний, реляційний аспекти), інтеграцією двох комунікативних ситуацій під одним мовним знаком (поточна і прецедентна комунікативні ситуації). Дослідницький вектор науковців зосереджується на виокремленні й аналізі її різновидів, зокрема фатичної метакомунікації [10; 15; 22] / метадискурсу [7]; вивченні метакомунікативних мовленнєвих актів у різному призначенні, як-то дискурсивних маркерів [24], «метакомунікативних стимуляторів» [14]; розгляді гри в метакомунікативному аспекті [25]; виокремленні метакомунікативної ситуації [26] тощо. Окрему проблему при цьому становить визначення диференційних рис комунікації і метакомунікації [10; 14]. Так, вербальна комунікація – здійснення обміну когнітивно змістовою інформацією – передбачає наявність метакомунікації – використання мовних засобів для регулювання цього обміну, тобто метакомунікація є вербальним засобом організації мовленнєвої взаємодії і забезпечення ефективної передачі пропозиційально значущої інформації в дискурсі. Вона реалізується спеціалізованими вербальними засобами – мовленнєвими стереотипами, неспеціалізованими вербальними і невербальними засобами; характеризується домінуванням соціально-регулятивної інформації, конвенціональністю [7; 10; 14; 21], ритуалізованістю та іншими параметрами метакомунікативу як мінімальної одиниці метадискурсу [пор. 7], за допомогою котрого здійснюється регулювання мовленнєвої взаємодії.

Попри це, у межах сучасної наукової парадигми залишається широкий спектр невирішених питань та незаповнених лакун. Так, незважаючи на пильну увагу дослідників до проблеми розмежування комунікації і метакомунікації, остання трактується в лінгвістиці неоднозначно. А з огляду на різне тлумачення самого феномена метакомунікації досить суперечливо описуються в науковій літературі і функції метакомунікації [14; 20; 23]. Хоча завдання і призначення метакомунікативів залишаються, а саме розпочати, продовжити чи перервати комунікативну взаємодію, перевірити, чи працює канал зв'язку, привернути увагу співбесідника чи переконатися, що він слухає уважно [10; 20; 21], здатність метакомунікації регулювати комунікацію набуває нового значення. Так, фактичний матеріал свідчить не лише про регулятивну функцію метакомунікації, а й про використання її як ефективного засобу впливу на адресата. Передумови маніпулятивного характеру метакомунікації випливають: 1) з джерела метакомунікації, що є здатністю бачити / чути свої дії / слова з боку співрозмовника, сприймати їх так, як, можливо, він їх сприймає, тому метакомунікація (більше ніж будь-яка інша комунікація) завжди орієнтована на співрозмовника, має глибоку рефлексивну й емпатичну основу [23], і саме це проектно-емпатичне прогнозування викликає до життя не лише бажання провести успішну комунікацію, а й маніпулювати співрозмовником; 2) метакомунікативної конвенційності, яка вимагає від учасника комунікації нормативної та етикетно прийнятної поведінки, коли комуніканти вимушені грати за соціальними сценаріями [19], тому метакомунікація є наслідком соціальних навичок прогнозування чужої думки і її оцінки, наслідком піклування про збереження свого образу у свідо-

мості співрозмовників, потребою в розумінні ними себе і своєї поведінки [23]; 3) комунікативних ролей мовця і слухача; 4) функції метакомунікативного висловлення / метаповідомлення в процесі комунікації, яке фокусує увагу слухача на важливих моментах комунікації і часто стає переломним у бесіді, порушуючи її хід або направляючи в інше русло [14]. Тому, попри широке вивчення явища метакомунікації, поза увагою дослідників залишається її маніпулятивність. Таким чином, гіпотеза нашого дослідження полягає в тому, що маніпулювання, незалежно від його виду, мотивації, ступеня усвідомленості і спланованості, було, є і буде невід'ємною складовою взаємовідносин між людьми – бізнес-відносин, побутових, особистих, товарних тощо. Постійний пошук нових засобів впливу привів до перегляду призначення метакомунікації, оскільки розуміння її ролі й природи, схем ведення успішної комунікації (яка неможлива без метакомунікації) й уміле вживання метакомунікативних засобів мови може, при бажанні мовця, використовуватися для впливу на співрозмовника, маніпулюванням ним. Переваги цих засобів полягають в оманливій ненав'язливості, непомітності, неусвідомленості суб'єктом, що ним маніпулюють, тому що маніпуляція лежить у тій площині комунікації, яка вважається другорядною, непрямую, супутньою основній комунікації.

Як підсумок зазначимо, що, попри велику кількість праць з теми метакомунікації, більша частина з них присвячена вивченню метакомунікативних засобів, особливо в контексті фатичної метакомунікації. У той час як саме явище метакомунікації (не говорячи про її різновиди) розглядається побіжно. Крім того, в умовах сьогодення, коли відшукуються все нові й нові засоби впливу, метакомунікація розширює набір своїх функцій за рахунок маніпулятивної. Перспективи дослідження полягають в розгляді метакомунікації загалом та аналізі метакомунікативних засобів зокрема з огляду на їхню цінність як засобу маніпуляції в прагмалінгвістичному та лінгвокогнітивному аспектах.

Список використаних джерел

1. Байрамукова А.И. Метапозитика и металингвистика «Толкового словаря живого великорусского языка» В.И. Даля как толково-энциклопедического феномена: дисс. ... канд. филол. наук / А.И. Байрамукова. – Ставрополь, 2008. – 255 с.
2. Николаева Т.М. Металингвистический иконизм и социолінгвістическая дистрибуция этикетных речевых стереотипов / Т.М. Николаева // *Лингвистика: Избранное*. – М.: Языки славянской культуры, 2013. – С. 98–109.
3. Тяпкин А.Д. Моделирование в метафонетике: Введение в универсальную синтетическую математическую фонетику / А.Д.Тяпкин. – Рига: Балтийский русский институт, 1999. – 315 с.
4. Шевченко И.С. Метадискурсивные категории диалогического дискурса / И.С. Шевченко // *Функциональная лингвистика*. – 2011. – Т. 2. – № 2. – С. 292–294.
5. Бахнаръ В.И. Семантические сдвиги в лексике современного молдавского языка (причины, типы и результаты метасемии) [Электронный ресурс]: дисс. ... канд. филол. наук / В.И. Бахнаръ. – Кишинев, 1987. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/semanticheskie-sdvigi-v-leksike-sovremennogo-moldavskogo-yazyka-prichiny-tipy-i-rezultaty-metasemii> (Последнее обращение 12.11.2016).
6. Вежбицка А. Метатекст в тексте / А. Вежбицка // *Новое в зарубежной лингвистике*. – М.: Прогресс, 1978. – Вып. IX. – С. 402–421.
7. Матюхина Ю.В. Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI–XX вв: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Ю.В. Матюхина. – Харьков, 2004. – 20 с.
8. Подлубнова Ю.С. О метажанрах, мегажанрах и других жанровых образов / Ю.С. Подлубнова // *Герменевтика литературных жанров*. – Ставрополь: Изд-во Ставроп. ун-та, 2007. – С. 293–298.
9. Орлова А.Л. Металексика: еще одна попытка выделения [Электронный ресурс] / А.Л. Орлова. – Режим доступа: <http://www.dialog-21.ru/Archive/2003/Orlova.htm> (Последнее обращение 12.11.2016).
10. Чхетиани Т.Д. Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка): дисс. ... канд. филол. наук / Т.Д. Чхетиани. – К., 1987. – 203 с.

11. Ляшук Н.А. Метапростір системотворчого поняття «лінгвістика / мовознавство» / Н.А. Ляшук // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2 (1). – С. 94–107.
12. Єсіпович К.П. Реконструкція концептуальної моделі метаобразу «ЧАРІВНОГО» у французькій народній казці / К.П. Єсіпович // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – № 3, ч. 1. – С. 59–63.
13. Кедров К.А. Метаметафора [Электронный ресурс] / К.А. Кедров. – М.: «ДООС» Издание Елены Пахомовой, 1999. – Режим доступа: [https://ru.wikisource.org/wiki/Метаметафора_\(Кедров\)_\(Последнее_обращение_12.11.2016\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Метаметафора_(Кедров)_(Последнее_обращение_12.11.2016)).
14. Гуревич Л.С. Лингво-когнитивная теория пространства метакоммуникации: Дисс. ... доктора филол. наук / Л.С. Гуревич. – Иркутск, 2009. – 417 с.
15. Почепцов Г.Г. Фатическая коммуникация / Г.Г. Почепцов // Семантика и прагматика синтаксических единств. – Калинин: Калининск. гос. ун-т, 1981. – С. 52–59.
16. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
17. Дементьев В.В. Теория речевых жанров / В.В. Дементьев. – М.: Знак, 2010. – 600 с.
18. Шевченко И.С. Речевой акт как единица дискурса: когнитивно-прагматический подход / И.С. Шевченко // Тверской лингвистический меридиан. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2007. – Вып. 7: В мире языка. – С. 69–80.
19. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения / Н.И. Формановская. – М.: Высшая школа, 2000. – 159 с.
20. Воробьева Е.М. Функциональные характеристики метакоммуникативных речевых действий: дисс. ... канд. филол. наук / Е.М. Воробьева. – Волгоград, 2006. – 204 с.
21. Синицына А.Н. Метакоммуникативные единицы и их роль в организации и регуляции англоязычного диалогического общения: дисс. ... канд. филол. наук / А.Н. Синицына. – СПб., 2005. – 223 с.
22. Nord C. The Phatic Function in Translation: Metacommunication as a Case in Point / C. Nord // Belgian Journal of Linguistics. – 2007. – Vol. 21. – Issue 1. – P. 171–184.
23. Трунов Д.Г. Вербальная и невербальная метакоммуникация / Д.Г. Трунов // Материалы II международной конференции «Коммуникация: концептуальные и прикладные аспекты (Коммуникация–2004)». – Ростов-на-Дону: Изд-во ИУБиП, 2004. – С. 80–81.
24. Пигрова Е.К. Метакоммуникативные маркеры в устной спонтанной речи: дисс. ... канд. филол. наук / Е.К. Пигрова. – СПб., 2001. – 168 с.
25. Шавалиева Е.Б. Игра в метакоммуникативном аспекте [Электронный ресурс] / Е.Б. Шавалиева. – Режим доступа: <http://aspirans.com/igra-v-metakommunikativnom-aspekte> (Последнее обращение 12.11.2016).
26. Ущина В.А. Позичіювання суб'єкта в англomовному дискурсі ризику: соціoкогнітивний аспект / В.А. Ущина. – Луцьк: Вежа-Друк, 2015. – 380 с.

References

1. Bayramukova, A.I. *Metapoetika i metalingvistika «Talkovogo slovarya zhivogo velikoruskogo yazyka» V. I. Dalya kak tolkovo-entsiklopedicheskogo fenomena*. Diss. kand. filol. nauk [Metapoetics and metalinguistics of “The Thesaurus of the Living Great Russian Language” by V.I. Dal as an explanatory and encyclopaedic phenomenon. Cand. philol. sci. diss.]. Stavropol, 2008, 255 p.
2. Nikolaeva, T.M. *Metalingvisticheskiy ikonizm i sotsiolingvisticheskaya distributsiya etiketnykh rechevyykh stereotipov* [Metalinguistic iconism and socio-linguistic distribution of etiquette speech stereotypes]. *Lingvistika: Izbrannoe* [Linguistics: Selected Works]. Moscow, Jazyki slavjanskoj kul'tury Publ., 2013, pp. 94-107.
3. Tyapkin, A.D. *Modelirovanie v metafonetike: Vvedenie v universalnuyu sinteticheskuyu matematicheskuyu fonetiku* [Modelling in metaphonetics: An introduction in universal synthetic mathematical phonetics]. Riga, Baltiyskiy russkiy institut Publ., 1999, 315 p.
4. Shevchenko, I.S. *Metadiskursivnyie kategorii dialogicheskogo diskursa* [Metadiscourse categories of the dialogic discourse]. *Funktsionalnaya lingvistika* [Functional linguistics], 2011, no. 2/2, pp. 292-294.

5. Bahnar, V.I. *Semanticheskie sdvigi v leksike sovremennogo moldavskogo yazyka (prichiny, typy i rezultaty metasemii)*. Diss. kand. filol. nauk [Senabtic shifts in lexics if the modern Moldavian language (reasons, types and results of metasemia). Cand. philol. sci. diss.]. Kishinev, 1987. Available at: <http://cheloveknauka.com/semanticheskie-sdvigi-v-leksike-sovremennogo-moldavskogo-yazyka-prichiny-tipy-i-rezultaty-metasemii> (Accessed 12 November 2016).

6. Wierzbicka, A. *Metatekst v tekste* [Metatext in text]. *Novoe v zarubezhnoy lingvistike* [New in Foreign Linguistics]. Moscow, Progress Publ., 1978, no. IX, pp. 402-421.

7. Matyuhina, Yu.V. *Razvitie sistemy faticheskoy metakommunikatsii v angliyskom diskurse 16 – 20 vv.* Avtoref. diss. kand. filol. nauk. [The development of the phatic metacommunication system in English discourse of the 16th-20th centuries. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Kharkov, 2004, 20 p.

8. Podlubnova, Yu.S. *O metazhanrah, megazhanrah i drugih zhanrovyykh obrazov* [About metagenres, megagenres and other genre images]. *Germenevtika literaturnykh zhanrov* [Hermeneutics of literary genres]. Stavropol', Izd-vo Stavrop. un-ta Publ., 2007, pp. 293-298.

9. Orlova, A.L. *Metaleksika: esche odna popyitka vyideleniya* [Metalexics: One more attempt of its selection], 2003. Available at: <http://www.dialog-21.ru/Archive/2003/Orlova.htm> (Accessed 12 November 2016).

10. Chkhetiani, T.D. *Lingvisticheskie aspekty faticheskoy metakommunikatsii (na materiale angliyskogo yazyka)*. Dis. kand. filol. nauk [Linguistic aspects of phatic metacommunication (a study of the English language). Cand. philol. sci. diss.]. Kiev, 1987, 203 p.

11. Lyashuk, N.A. *Metaprostir systemotvorchoho ponyattya "linhivistyka / movoznavstvo"* [The metaspace of the backbone concept of "linguistics"]. *Terminolohichnyy visnyk* [Terminological Herald], 2013, no. 2(1), pp. 94-107.

12. Yesypovych, K.P. *Rekonstruktsiya kontseptual'noyi modeli metaobrazu "CHARIVNOHO" u frantsuz'kiy narodnyy kaztsi* [The reconstruction of the conceptual model of "MAGIC" metaimage in the French faity-tale]. *Naukovyy visnyk Volyn's'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky* [Herald of Lesya Ukrainka Volyn national university], 2011, no. 1/3 (part1), pp. 59-63.

13. Kedrov, K.A. *Metametafora* [Metametaphore]. Moscow, "DOOS" Publ., 1999. Available at: [https://ru.wikisource.org/wiki/Metametafora_\(Kedrov\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Metametafora_(Kedrov)) (Accessed 12 November 2016).

14. Gurevich, L.S. *Lingvo-kognitivnaya teoriya prostranstva metakommunikatsii* Diss. dokt. filol. nauk [Linguocognitive theory of metacommunication space. Doct. philol. sci. diss.]. Irkutsk, 2009, 417 p.

15. Pocheptsov, G.G. *Faticheskaya kommunikatsiya* [Phatic communication]. *Semantika i pragmatika sintaksicheskikh edinstv* [Semantics and Pragmatics of syntactic units]. Kalinin, Kalininsk. gos. un-t Publ., 1981, pp. 52-59.

16. Dejk, van T.A. *Yazyk. Poznanie. Kommunikatsiya* [Language. Cognition. Communication]. Moscow, Progress Publ., 1989, 312 p.

17. Dementev, V.V. *Teoriya rechevykh zhanrov* [The Theory of Speech Genres]. – Moscow, Znak Publ., 2010, 600 p.

18. Shevchenko, I.S. *Rechevoy akt kak edinitsa diskursa: kognitivno-pragmaticheskiy podhod* [Speech act as a discourse unit: cognitive and pragmatic approach]. *Tverskoy lingvisticheskiy meridian* [Tver linguistic meridian], 2007, no. 7, pp. 69-80.

19. Formanovskaya, N.I. *Rechevoy etiket i kultura obscheniya* [Speech etiquette and the culture of communication]. Moscow, Vyssh. shk. Publ., 2000, 159 p.

20. Vorob`eva, E.M. *Funktsionalnyie karakteristiki metakommunikativnykh rechevykh deystviy*. Diss. kand. filol. nauk [Functional characteristics of metacommunicative speech actions. Cand. philol. sci. diss.]. Volgograd, 2006, 204 p.

21. Sinitsyna, A.N. *Metakommunikativnyie edinitsyi i ih rol v organizatsii i regulyatsii angloyazychnogo dialogicheskogo obscheniya*. Diss. kand. filol. nauk [Metacommunicative units and their role in organization and regulation of English dialogical communication. Cand. philol. sci. diss.]. Saint Petersburg, 2005, 223 p.

22. Nord, C. The Phatic Function in Translation: Metacommunication as a Case in Point. *Belgian Journal of Linguistics*, 2007, no. 21/1, pp. 171-184.

23. Trunov, D.G. *Verbalnaya i neverbalnaya metakommunikatsiya* [Verbal and non-verbal metacommunication]. *Materialy II Mezhdunarodnoy konferentsii "Kommunikatsiya: kontsep-*

tualnyie i prikladnyie aspektyi (Kommunikatsiya–2004)” [Abstracts of the 2nd international conference “Communication: conceptual and applied aspects (Communication–2004)”. Rostov-na-Donu, Izd-vo IUBiP Publ., 2004, pp. 80-81.

24. Pigrova, E.K. *Metakommunikativnyie markeryi v ustnoy spontannoy rechi*. Diss. kand. filol. nauk [Metacommunicative markers in oral spontaneous speech. Cand. philol. sci. diss.]. Saint Petersburg, 2001, 168 p.

25. Shavaliyeva, E.B. *Igra v metakommunikativnom aspekte* [Play in metacommunicative aspect]. Available at: <http://aspirans.com/igra-v-metakommunikativnom-aspekte> (Accessed 12 November 2016).

26. Ushchyna, V.A. *Pozytsionuvannya sub'yekta v anhlovnomu dyskursi ryzyku: sotsio-kohnityvnyy aspekt* [Subject positioning in English risk discourse: social and cognitive aspect]. Luts'k, Vezha-Druk Publ., 2015, 380 p.

В статье обобщены теоретические положения, касающиеся истолкования понятия метакommunikation в контексте современных лингвистических исследований. Обращается особое внимание на предпосылки манипулятивного характера метакommunikation, на основании чего доказывается правомерность выделения манипулятивной метакommunikation.

Ключевые слова: метакommunikation, communication, manipulation.

The article deals with theoretical statements compiling as to the interpretations of the notion of metacommunication in the context of modern linguistic studies. Special attention is paid at the prerequisites of manipulative nature of metacommunication, on the bases of which relevancy of distinguishing the manipulative metacommunication is proved.

Key words: metacommunication, communication, manipulation.

Одержано 7.11.2016.